

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Brutus János Mihály magyar királyi történetíró magyar históriája 1492 — 1552-ig, a magyar kir. egyetemi könyvtár eredeti kéziratából az I. és II. kötetet közli 1863 — 67. Toldy Ferencz, a III. kötetet 1877. Nagy Iván. Budapesten, az Akadémia könyvkiadó-hivatala.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

A mindkét szerkesztő által forrásul használt kézíratszöveg különböző hitelességének előrebocsátott ismertetése után szükségesnek látom a kiadványok némely tévedéseit kijelölni.

Toldy két kötet szerkesztményére nem terjeszkedem ki; az régebbi kiadás, a kézirat azon része hibátlanabb, mert Brutus gondos figyelmű irnokainak műve, kik közül egyik Szamosközy műveit is másolta, ő maga egy részét átnézte, Toldy a tisztán látható hibákat kiegészítve, helyrehozta, s bár nála is vannak hibák, azok kevésbbé feltűnők.

Nem ez az eset a III-ik kötettel, melynek eredeti kézírata számtalan hibával van teli, melyből — a mint már említve volt — 160 lapot szintén Toldy szerkesztett, a többit Nagy Iván

Sajtóhibák a 160. lapon is vannak. A 3-ik lap 25 sorában például *causa* helyett *causae*-nek kellene lenni, mert a kézirat másolói az *ae*-t az »a« elé tett egy kis [.] vonással jelölték, a mint ez a 4. lap 3. és 4. sorában *prudenciae* és *eximiae* szókban is világosan látszik; 6. lap 13. sorában: *te judice*, *illius fratri* helyett kell: *illius fratrem disceptare paratum esse*; 9. 24. sorában *sibilis* helyett *sibillis*-nek kell lenni a kézirat szerint; a 130. lap 24. sorában Toldy (*copiis*) szó közbetételével állítja helyre a szöveg homályos értelmét, de ez mint önkényes kiegészítés, nem megengedhető; a 30. sorban: *conspici enim* szókat igtatja bele — nem helyesen — az értelem kiegészítéseül, mik az eredetiben

nincsenek meg; a 131. lap 10. sorában *dignam sua spe* van szedve a kéziratban levő *ope* szó helyett; a 21. sorban az »a« felett volt rövidítési jel észre nem vétele miatt *qua terra, qua flunem* van, *quam terra, quam flumen* helyett.

Sőt a kézirat egykorú oldaljegyzéscire nem figyelés és a szövegkritika szabályaival nem egyező eljárás miatt Toldyt is éri mulasztási kifogás. 21. lap 1—2 sorában *Cziczot* és *Chükül-lum*-ot szedetett, pedig a kézirat eredetijében *Chyczo* et *Chökül-lum* van s egykoru kéz oldalvást oda írta a helyes nevet: *Tsitsio, Kwköllö*; betette a 28. lap 20. sorába értelemkiegészítésül: (*evectum est*), a 37. lap 11. sorába (*consilium*) és (*multitudinem a*) szókat, 43. lap 1. sorába alulról (*effecit*) igeszót és (*que*) kötszót, 44. lap 3. sorába (*eo loco*) szókat, 47. lap 23. sorába (*Lád*) szót s így tovább, a mit én megengedhetőnek nem tartok.

Számosabb, a hiba a későbbi szöveg közlésben, a mi a következő összeállításból kitünik. Nézzük át például a 201—220 lapot

201. lap	10. sor.	hib. szed.	esse,	mert a	kszir.	esset	van
» »	11. »	» »	<i>conservaturum</i>	» »	» »	<i>conservaturam</i>	»
» »	12. »	» »	<i>Quo magis</i>	» »	» »	<i>Quo vero magis</i>	»
» »	13. »	» »	<i>angi</i>	» »	» »	<i>angi</i>	»
» »	17. »	» »	<i>augeretur</i>	» »	» »	<i>angeretur</i>	»
» »	28. »	» »	<i>patarentur</i>	» »	» »	<i>paterentur</i>	»
» »	31. »	» »	<i>commemor credo</i>	» »	» »	<i>commemorando</i>	»
202. »	1. »	» »	<i>imperavit</i>	» »	» »	<i>impefravit</i>	»
» »	7. »	» »	<i>Regium</i>	» »	» »	<i>Regiam</i>	»
» »	9. »	» »	<i>effusae</i>	» »	» »	<i>effuse</i>	»
203 »	3. »	» »	<i>Trojano</i>	» »	» »	<i>Trajano</i>	»
» »	9. »	» »	<i>ager totus ferocissimus</i>	» »	» »	<i>feracissimus</i>	»
204. »	1. »	» »	<i>artes</i>	» »	» »	<i>arces</i>	»
» »	28. »	» »	<i>patriae</i>	» »	» »	<i>patriam</i>	»
206. »	16. »	» »	<i>exitu</i>	» »	» »	<i>exitus</i>	»
» »	23. »	» »	<i>quartum</i>	» »	» »	<i>quantum</i>	»
209. »	3. »	» »	<i>de turcio bello</i>	» »	» »	<i>de turcico bello</i>	»
» »	18. »	» »	<i>facillimum esse cuncti</i>	» »	» »	<i>utilitatis partes, mert a</i> <i>kéziratban tuenti van.</i>	
» »	20. »	» »	<i>sententiarum quo</i>	» »	» »	<i>sententiam, quae van,</i>	
» »	21. »	» »	<i>Nosse quam an plus,</i>	» »	» »	<i>mert a kéziratban quam</i> <i>amplus aperiatur campus van</i>	
» »	30. »	» »	<i>unde detereret ratio,</i>	» »	» »	<i>mert a kéziratban deterre</i> <i>ret van,</i>	

210.	lap 12. sor. hib. szed.	<i>nomine</i>	mert a kézír.	<i>nomen</i>	van
212.	» 24. » » »	<i>numquam</i>	» » »	<i>numquam</i>	»
	» » 24. » » »	<i>vol</i>	» » »	<i>vel</i>	»
213.	» 25. » » »	<i>quasatae</i>	» » »	<i>quassatae</i>	»
	» » 28. » » »	<i>est</i>	» » »	<i>et</i>	»
214.	» 12. » » »	<i>invictus</i>	» » »	<i>invictas</i>	»
	» » 2. » » »	<i>hac</i>	» » »	<i>haec</i>	»
215.	» 14. » » »	<i>transigerentur,</i>	» » »	<i>transigeretur</i>	»
216.	» 5. » » »	<i>actorem</i>	» » »	<i>auctorem</i>	»
	» » 15. » » »	<i>resipiscenses</i>	» » »	<i>resipiscentes</i>	»
217.	» 8. » » »	<i>ex templo</i>	» » »	<i>extemplo</i>	»
	» » 8. » » »	<i>de esset</i>	» » »	<i>deesset</i>	»
	» » 23. » » »	<i>pernicionem</i>	» » »	<i>perniciem</i>	»
	» » 29. » » »	<i>proposterum</i>	» » »	<i>prpeposterum</i>	»
218.	» 7. » » »	<i>Theodorium</i>	» » »	<i>Theodosium</i>	»
219.	» 21. » » »	<i>sue</i>	» » »	<i>suorum</i>	»
220.	» 8 » » »	<i>eventum</i>	» » »	<i>eventu</i>	»

Forditsunk tovább egy lappal:

338.	» 28. » » »	<i>validum manum</i>	» » »	<i>validam</i>	»
339.	» 5. » » »	<i>arcem suum</i>	» » »	<i>arcem, quam</i>	»
	» » 8—9 zavaros értelmű sorban	»receptus« szó elől kimaradt : <i>tulus receptus,</i>			
340.	» 3 sorában	<i>germanorum prinapium</i>	helyett a kéziratban : <i>prin-</i> <i>ncipum</i> van,		
	» » 8 »	<i>latiorem</i>	helyett <i>actiorem</i> van a kéziratban.		
	» » 10 »	<i>marc-terran</i>	helyett a kéziratban : <i>Mare, Ter-</i> <i>ran</i> van.		

Itt azonban jobb levén a kézirat: a kiadvány hibátlanabb.

Forditsunk azonban más lapra, hol ismét több a hiba:

387.	lap. 25. s. hbn szed.	<i>preterea,</i>	mert a kbau	<i>praeterea</i>	van,
	» » 29. » » »	<i>scepa</i>	» » »	<i>saepe</i>	»
	» » 30. » » »	<i>efferi</i>	» » »	<i>efferi</i>	»
	» » 31. » » »	<i>vili</i>	» » »	<i>vile</i>	»
388.	» 1. aluról	<i>cum</i>	» » »	<i>eum</i>	»
389.	» 4. felülről	<i>hominem</i>	» » »	<i>hominum</i>	»
	» » 9. » » »	<i>pertivere</i>	» » »	<i>pertinere</i>	»
390.	» 16. » » »	<i>vitibus</i>	» » »	<i>vitibus</i>	»
391.	» 7. » » »	<i>deterretur</i>	» » »	<i>deterretur</i>	»
	» » 17. » » »	<i>inter vulnera, caedes</i>	» » »	<i>vulnera et caedes</i>	»
392.	» 3. » » »	<i>necessaria</i>	» » »	<i>necessariae</i>	»
393.	» 27. » » »	<i>compontarentur</i>	» » »	<i>comportarentur</i>	»
394.	» 3. » » »	<i>traducta</i>	» » »	<i>traducto</i>	»

396. lap 10. s.hbn szed.	<i>praescriptum diem</i>	mert a kézír.	<i>praescriptam</i>	van,
398. » 5. » »	» <i>spe omnis posteritatis praecise,</i>	mert a kézirat-		ban <i>praecisa</i> van,
» » 14. » »	» <i>reginae</i>	mert a kban	<i>regia</i>	van
399. » 7. » »	» <i>practium</i>	» » »	<i>pretium</i>	»
400. » 27. » »	» <i>horum</i>	» » »	<i>herum</i>	»
401. » 29. » »	» <i>sceleritatis</i>	» » »	<i>sceleratis</i>	»
404. » 6. » »	» <i>co</i>	» » »	<i>et</i>	»
» » 8. » »	» <i>ingentes animo vias caret,</i>	mert a kéziratban in-		gentes animo <i>iras cietet</i> van,
407. » 5. » »	» <i>ex hoc mutatione,</i>	mert a kban	<i>ex hac</i>	van
» » 2. » »	» <i>excitatum in</i>	» » »	<i>excitatum iri</i>	»
409. » 3. » »	» <i>efferentur</i>	» » »	<i>efferentur</i>	»
419. » 17. » »	» <i>flaviatiles naves</i>	» » »	<i>flaviatiles</i>	»
426. » 3. alulról »	» <i>pollitationibus</i>	» » »	<i>pollicitationibus</i>	»
427. » 3. » »	» <i>concecssisse</i>	» » »	<i>concessisse</i>	»
» » 18. » »	» <i>perstisset</i>	» » »	<i>perstitisset</i>	»
430. » 23. » »	» <i>ab varia facinora</i>	» » »	<i>ob varia sat.</i>	»

Vannak e kiadványban a XVI-ik század nem szokatlan írásmódja elleni vétségek is, például: a circumflexus-nak szórővidítési jellemére nincs figyelem fordítva; a 391. lap 2. sorában ez érthetlenség jő elé: *quae esse ut inperata*, a mi a másoló hibás szó megszakításának észre nem vételétől származott; a mondat ugyanis az eredetiben így volt írva: *et ducibus ad ea exequenda, quae essent imperata*, de a sor végéig csak az *esse* fővértelen, a másoló az *nt* betűket átvitte az új sorba, s *ut*nak olvasta. A 393-ik lap 17. sorában hasonló értelmetlenség van e mondatban: *cum subita res requireret ut extemplo irent in expeditionem aut receptus esset quaerendus* — e helyett: *ut extemplo eundum in expeditionem, aut receptus esset quaerendus*, miután az *esset* ige-alak mind az *eundum*-ot, mind a *quaerendus* gerundium-formát, azoknak egészen helyes értelmet adva, köti egy fogalomba; másolót az hozta zavarba, hogy olasz levén Brutus kézírata első átírója, az *eundum* szóban az *u* lágyiban *ü*-vel volt írva, a mint ez a kézirat 17. sorában is látható e szóban: *frumentariae*, hol tisztán így van írva: *frumentariae*. A 409. lap 5—6. sorában is a hibás szóelválasztásból származott egy tévedés; ez áll ugyanis a kiadványban: *tempori, cujus minus secunda auratum filii rebus afflabat*, hol csak az *auratum* szót középen el kell választani s azonnal helyes ér-

telmet nyer a mondat, így: *secunda aura tum filii rebus afflabat* sat.

Nem kívánom tovább folytatni a hibák kijelölését.

A kézirat hibás- voltát mindkét szerkesztő panaszos megro-
vással említi föl előszavában, de az, a miből Nagy Iván e III-dik
kötetet szerkesztette — mint az első »Közlemény«-ben is érintet-
tem — sokkal hibásabb volt. Szükségcsnek látom az olvasó előtt
ezt is láthatóan föltüntetni. A fennebb idézett 201—210. lapon
példát bőven találunk erre is.

201. lap. 1. s. hbn áll a kban *hoc tamen tristi denunciatione — hac*
helyett
» » 8. » » » » » *quesitum . . . per fugium — quaesitum*
helyett

203. » 15. » » » » » *Staladnac — Zalathnae* helyett,

» » 19. » » » » » *Regiam — Reginam* helyett,

» » 27. » » » » » *Giorgio — Georgio* helyett,

» » 32. » » » » » *Bihorffum — Biharum* helyett,

» » 32. » » » » » *Bekesessum — Bekesum* helyett,

205. » 8. » » » » » *pararent — parerent* helyett,

206. » 20. » » » » » *manare — manere* helyett,

207. » 15. » » » » » *bello Thracio — Thracico* helyett,

» » 11. » » » » » *attractas — attritas* helyett,

» » 18. » » » » » *diseruisse — disseruisse* helyett,

» » 4. » alulról » » *afferentur — afferentur* helyett,

207. lap 17. s. alulról áll a hibásan kzb *facta dicendi potestate — nacta*
dicendi potestate helyett,

209. » 23. sorában hibásan van szedve *exigerandos clades — exag-*
gerandos clades helyett,

A szók hibás leírásán kívül vannak egyszerű és egész kör-
mondatok, melyeknek részei nem illenek össze vagy tévesen válasz-
tattak el, központozásuk rossz, tehát értelmök ki nem vehető, követ-
kezőleg a dolog érdemét, az események és tények mivoltát, átalá-
ban a kézirat szövegét sok helyen felfogni nem lehet.

Ily sok és első tekintetre kitetsző hibával tele vannak az
eredeti kéziratnak azon XI—XIV. könyvei, melyeket az első *Köz-*
lemény-ekben már jellemzett írók másoltak, de a melyek előso-
rolásával tán nem szükség az olvasó figyelmét fásasztanom.

Két módja volt Nagy Ivánnak kézírata hiányain segíteni
Először a hibásan leírt szóknak helyes kiolvasását adva zárjel
közt, mint ezt Toldy többnyire sikerülten tette. *Másodszor* mint-

hogy annak első átolvasásánál kétségkívül kitünhetett előtte az hogy e kézirat szerfölött hibás, hogy összeolvasva s kiigazítva, nem volt, ehhez képest ily másolatot csak magára történelmi forrás-mű kiadásánál alapul venni nem szabad, mindaddig, míg valahonnan annak megigazíthatására a még szükséges alap megszerzésének lehetsége fen forgott: köteleessége lett volna az Akadémiát erre figyelmeztetni s a pécsi és kivált a maros-vásárhelyi gr. Teleki-könyvtárban levő Kéler-féle Brutus-példánynak hibátlanabb kiadás eszközölhetése vegetti megszerzését kérni. — Annyival inkább, mert ugyanazon eredetiről vett másolatok közül egyiknek egy, másíknak más tekintetben jó hasznát vette gondos kiadó: egyes szók leírásánál, homályos helyek szerencsés elolvasásánál, rövidítések kiegészítésénél, központozás általi értelem-kitalálásánál sat. sat. Ha Nagy Iván, gróf Mikó Imre 1855—59. évi kutfő-kiadásainál követett eljárását figyelemre méltatta, sok tanuságost fogott benne találni. Én tudom azt, mert a nemes gróf történelmi munkásságában részt vettem s emlékszem rá, mily méltánylólag, mondhatni magasztalólag szólott a vállalatról az akkori sajtó.

A maros-vásárhelyi példány megkerítését főleg igen fontosnak tartom azért, mert ismerem Kélernek a gr. Teleki Sámuel maros-vásárhelyi könyvtárában levő, magyar scriptorok művéből vett, általam használt és gyakorlott kritikai műérzékéről tanuskodó egypár másolatát, s hiszem, hogy a mely kézirat másolatot ő vett Brutus történetéből, annak bírása és használása az akadémia szóban levő kiadásánál jó szolgálatot tett volna.

Nagy Iván mindkét tekintetben tévesen járt el. Az egyes szókban észrevett, általa nyelvbeliéknél nevezett hibákat meghagyta a szövegben, mert — ugymond az előszóban — nem akart a conjecturalis tapogatózások terére tévedni. Nézetem szerint oly szóbeli leírási hibákat, hol a hibával szemben csak egyetlen más, és pedig a helyes, tehát nem-hibás értelem gondolható, zárjel közé téve kiigazítani a forrásművek kiadásának kritikai törvénye megengedi, sőt a kiadót és szerkesztőt arra kötelezi. Például idézem a 202. lap 19. sorában levő ezen hibás szóleírást: *atque ductus*, Gondolható-e itt *aquaeductus*-nál más értelem? A 205. lap 8. sorában van hibásan írva: *quicunque in Un-*

garia *Ferdinandi imperio pararent*. A szöveg etymologiai és logikai értelme enged-e meg más helyes olvasást, mint a *pararent* igeszót? A 206. lap 20. sorában ez van írva hibásan: *Oratio . . . ex omnium ore simul visa manere*. E mondatrészben semmi más értelem nem tehető fel, mint a mely szükségkép arra a gondolatra visz, hogy itt *manere* határozatlan igemód van elrontva. A 218. lap 7 sorában ismét ez áll roszul írva: *bellum geri coeptum inter Joannem Fridericum, Nauricum Saxoniae duces stb.* Vajjon zárjel között helyesebben *Fridericus*-t és *Mauricius*-t írva, nyílt volna-e alkalom az iránti bármiféle kételyre, hogy a szerző eredetijében is így volt? Kérdem a szövegHITELESSÉG és szövegÉRINTHETLENSÉG legorthodoxusabb védőjét: ha a szerkesztő ezeket zárjel közt — Toldy nyomán menve — kiigazítja, hibázott volna eredetijének megbízhatósága ellen? Sőt nem épen annak érdekében történt volna-e ez? A zárjel-ezett részért ő lett volna felelős, nem Brutus; Brutus kéziratát nem csonkította volna meg, csak érthetőbbé, használhatóbbá tette volna az ily önmaguktól érthető és más értelmezéssel föl nem cserélhető szók helyes leírása. Ez nem a conjecturák terére tévedés, nem tapogatózás, hanem a latin nyelv és logika törvényeinek ismerése és a kellő óvatossággal alkalmazása, ez a nyelvismeret és szövegkritika észszerű útján való egészen biztos haladás.

Érintettem az első *Közlemény*-ben, hogy a III-ik kötet szerkesztője ily tiszta és világos értelmű, de a kéziratban hiányosan leírt szót maga is igazított ki, sőt az eredeti kézirat 210 lapja 23. sorában ez állván: *quamquam vidua reginae nomine*, megint a 24. sorában *pupilli regis*, holott az első helyen kétségtelenül *viduae*-alaknak, a másodikon *pupilli*-nak kellett lenni: a szerkesztő mindkettőt kijavította, nem zárjel közé téve a helyesb leírást mutató betűt — a mint tennie kell vala — hanem minden elkülönítés vagy bármely rámutatás nélkül; a 387. lap 23. sorában a kéziratban *Carenis Custodibus* van írva hibásan, a szerkesztő *careeris custodibus*-ra igazította ki, a 398. lap 17. sorában *had* van a kéziratban, a szerkesztő *haud*-ra javította s nézetem szerint helyesen. Ezekből az látszik ki, hogy az ily óvatos kiegészítést és megigazítást ő maga is megengedhetőnek

tartja; ha tehát itt-ott tette, tennie kell vala mindenütt, hogy kiadványa általa hibáiból tisztúljon.

A kisebb és nagyobb mondatokat, sőt a kézirat több könyvében levő, feukimutatott nagy számu tévedések, hibák, értelmetlenségek s forrásműveknél meg nem engedhető szöveg-eltorzítások csak a fenlevő példányoknak a kiadásnál használás végett okvetlen megkerítése által lettek volna elkerülhetők. De a szerkesztő azon föltevésből indulva ki, hogy az általa alapúl vett II. kötet kézirat szüntogy, mint a Toldy által használt I. kötet Brutustól vagy gondos figyelmű irnokától tényleg át volt vizsgálva s a benne levő hibák kijavítva: nem tartotta szükségesnek másodpéldányok megkerítése által igazítani ki a kezei közt levőnek hibáit, az egyetemi kézirat mindkét kötetét egyenlő hitelességűnek vélte, zárjel között a tisztán kitünő tévedéseket nem igazította meg, egyes mondatok hibás értelmét — mint Toldy tette — kritikai óvatos bírálat útján nem hozta helyre, mert ez véleménye szerint a conjecturalis tapogatózások terére vitte volna, s ily módon a nagy történelmi becsü mű III-ik kötetébül oly kiadást bocsátott közre, mely történetforrás-kiadványainkat és az akadémia tekintélyét művelt nemzetek előtt compromittálja.

Azok után, a miket én ismertetésem első részében az egyetemi Brutus-kéziratról bizonyítva elmondottam, a csak imént elsorolt tévedések és hibák constatált-volta mellett, azt hiszem, hogy nem alapos Nagy Ivánnak a III-ik kötet előszava VI. lapján kifejezett azon véleménye: »hogy *Brutus műve általa szerkesztett kiadásának hitelességi fokozata a miatt, hogy ő csak az egyetemi példányt használta, semmit sem csökkent*;« az sem: »hogy mindkét Codex-kötetben meg vannak Brutus javító kezének nyomai,« mert az első *Közlemény*-ben ki volt mutatva, hogy 40—50. lapon keresztül nem hogy Brutusnak, de semmiféle összeolvasónak keze nyomai egyáltalában nincsenek, s a II. kötet Brutus által átvizsgált utósó pár íve az egészet hitelessé nem teszi; valamint végre nem nyugszik valódi alapon azon állítás is: »hogy a bécsi Codexnek a III-ik kötet befejező 20. íve kiadásánál nélkülözése nem esett a szöveg teljességének vagy tökéletesebb voltának rovására,« mert az — a mint ki volt mutatva — a VIII., illetőleg IX-ik könyvnél megszakadván: szóba vehető

ugyan nem volt, ellenben a maros-vásárhelyit, mint létezőt, lehetett és kellett is volna használni. Toldy helyesen tette, hogy magát a pesti egyetemi Codex-példányhoz tartotta, mert az az általa kiadott I. és II. kötetig — a mint már kimutattam — jól irt és nagy részben általa átvizsgált másolat volt; de Nagy Iván nem helyesen tette, hogy azon Codexnek mind általa, mind Toldy által megrótt másolatát egymagára vette kiadási alapul. Az egyöntetűség — a mire ő hivatkozik — mint elv nem alkalmazható a történelmi hűség és a kútfő-mű megbízhatósága rovására. Hogy a szerkesztő az eredeti szöveghez mennyiben ragaszkodott s ez a kiadóánynak mennyiben volt előnyére? fenn a III-ik kötet 20. lapjáról felhozottakkal kimutattam; pontosság és lelkiismeretesség tekintetében pedig a kiadványhoz sok szó fér, a mire nézve ez egyszerű rámutatás legyen némi kifejezése azon hódolatnak, melylyel az igazság iránt minden író tartozik s mit rám nézve én kötelezőnek ismerek el.

* * *

Brutus művének történelmi értékéről I. *Közlemény*-em kiegészítseéül némelyeket el kell mondanom, előre is kijelentve, hogy Prayval szemben Toldy felfogását tartom helyesnek. Igaz, hogy Br. iratai Magyarország és a magyar nemzet iránt rokonszenvet tanúsítanak, de elfogultságot nem. Fenmaradt könyveiből I. Ferdinánd és hívei irányában ellenséges érzületet kiolvasni nem lehet, igazságérzetet s véleménykimondási bátorságot igen. ¹⁾ Történetileg áll az, hogy Ferdinánd a habsburgok hatalmas spanyol uralkodó-ágával egyesítve befolyását, részére vonva a pápát s vele csaknem a fél katolikus világot, megsemmisítésre irányult erőfeszítéssel támadt rá a magyar állam függetlenségét védni és feuntartani kívánó Zápolya-házra és híveire, az I. Zápolyával

¹⁾ Azok a könyvek vagy történetrészek, a melyekről (Lásd Toldy *Előszavát* I. köt. LXV. lapon) Blotius császári könyvtárnok írja: »multa (t. i. Brutus) in Polonorum et Ungarorum gratiam scripsit, nomini Austriaco et Germanico parum honorifica« — valóban bajosan föltalálhatók a meglevő könyvekben. Én ezekben csak indokolt tények elbeszélését láttam és olvastam.

tartó nemzeti pártra. E harcz utókövetkezményeit még a Báthori-korszak is a XVI-dik század VII-VIII. tizedében élénken érezte. István fejedelem egyik főtényező volt ama kétségbeesett küzdelem végső időszakában, s az a körülmény, hogy e felvilágosult koronás fő Brutus művét átolvasta, rá megjegyzéseket tett, történeti fontosságát kétségtelenné, adatai hitelességét megátadhatlanná teszi.

Midőn Br. művéhez kezdett, önmaga mondja, feltűnt előtte a Zápolya-házazat illető forások szük-volta, barátai s jóakarói kérésére maga Báthori, e lengyel királyi levéltárak okleveleit rendelkezésére adta, a nemes keblű Crato Bécsből adott neki történeti anyagot. Ezért birnak a közvetlenség érdekével s kimerítőbbek Br. művében egykoru író társaiénál a Zápolyák élete, jellemismerete, viselt dolgaik és népszerűségök, e háznak Zsigmond lengyel királylyal rokonsági egybeköttetése, Magyarország némely egyházi és világi nagyjainak a két trónkövetelő közötti ingadozása s I. Zápolya elleni irigykedése, a magyarok harcziaságának s nemzeti hadi intézményeinek, az olygarchiai túlsulynak s a magyar jobbagység elnyomott állapotjának ¹⁾ szóval: Magyarország belső életének megragadóan hű, sok helyt mesteri leírásai.

És ez természetes is. Brutus már ekkor agg korú volt, midőn erős szenvedélyek uralmától a lélek mentté lesz, nyugodt tárgyilagosságát s történetírói egyenes ítéletét művének egész foglalatja tanusítja; erős igazságérzetében maga megrója azon magyar történetírókat, kik az általuk ismert történeteket nem úgy írják meg, a mint azok lefolytak, hanem a mint másoknak tetszenek. Pray mégis a részrehajlás vádját emeli ellene és azt, hogy a Zápolyáknak kedvezett. A mint én látom, ő csak igazságos volt mindkét küzdő fél — a gyöngébb és erősebb iránt egy-

¹⁾ E hely az egyetemi Codex I. köt. 221-23. lapjára van beigatva, s a tenta azonossága azt gyaníttatja, hogy keresztvonással még akkor kitérültetett, lihetően azért, mert abban a magyar jobbagyviszony sötétén s a nemességet sujtólag van leírva. Toldy szerint a bécsi példányban nincs meg e törlés. Vajjon a Báthori vagy Brutus példánya-e ez, melyben a törlés van? Mikor, ki és mily indokból törülte ki? E kérdésekre csak új tanulmányozás s később napfényre jövő adatok fognak feleletet adhatni.

formán, megmerte mondani a jót, szépet és hazafiaszt a Zápolyáról is, nem volt föltétlen magasztalója ellenfelének sem. Ezt elhallgatta Pray, el lehet hallgatni némely történetíróinknak ma is; de nem létezővé tenni nem lehet, mert azok positiv alapon nyugosznak s egy nagy király jóváhagyása adja a megírt igazságokra a hitelesség pecsétét. Pray engeszthetlen gyűlölséget is lát Brutusnak a római pápát és egyházi rendet illető nyilatkozataiban. Nekem úgy tetszik, hogy az állítólagos kiméletlenség ezek hibáinak nem takargatásában állott, a mi nem tiszte a történetírónak. Megrovólag említi ugyan ő azt, hogy Br. irásán meglátszik a r. kathol. egyházból kitért protestánsokkal való érintkezés és benső viszony. Én azt hiszem Brutusnak, Dudith és Crato iránti mély rokonszenve bántja Pray orthodox érzelmét, valamint Wicceff, Huss és Prágai Jeromos s általában a reformatio felöli emelkedett lélekre mutató nyilatkozatai sem fognak neki tetszeni. De tegyük fel, hogy e visszatetszés Brutusnak az ifjú Zápolya és Báthori István híveivel: Blandrata és Békés, Kovachich és Gyulai fejedelmi tanácsosokkal való baráti viszonyára vonatkozik: méltán kérhető ekkor is, hogy vajjon a tudósnak nem lehetnek baráti? Mióta lett a barátság történetírói hiba? Mi köze a történeti igazságnak az egyén religiójával? Brutus azért, hogy barátai közt protestánsok is voltak, meg nem róható, mert e protestánsok is Magyarország fiai, igazság-érzők, magas állásu emberek, olyak, kik ama történetekben részt vettek, tehát jól ismerték. Ő nem protestáns vagy catholicus, de magyar történetet írt, s ha irásában az igazságot s az emberiség nagy feladatait: a népek egyedi szabadsága, jólléte és tökéletesedése érdekeit védőleg írt, nem lehet őt hibáztatni azok miatt, kik ezeknek útját állani szeretik s megszokták; hibáztatni lehetne akkor, ha ítéleteiben részrehajló lenne, ha írna nem-valót s elhallgatna oly történeteket, melyek a nemzetre nézve tanúságosak voltak s melyeket tudni az utókornak is érdekében áll.

De Brutus ezt nem tette, a jogot mindenütt védi, kiemeli a magyarok jó tulajdonait, megmondja hibáikat is. Ő nem közönséges kronikairó, de tágas látkörű, emelkedett álláspontu történész, ki a nemzetet, melynek történetét írja, a kül nemzetek

mivveltségi állásához mérve ítéli meg, avval együtt érez, politikájába és küzdelmeibe bele éli magát, hiúságai s gyöngéi elsajátítása nélkül; művéből meggyőzőleg tűnik ki, hogy a mohácsi vész után a magyar nemzet zömének óhaja s törekvései célja a volt, hogy a nemzeti királyság visszaállítassék, hogy a Corvin Mátyás által oly dicsővé és tiszteltté tett magyar királyi szék a nagybirtoku, nagy tekintetű s érdemekben minden kortársait felülmuló Zápolya Jánossal töltsék be. Az I, kötet 69. 157. 183. 187. 326. 341. lapjain írottak meggyőzik erről a figyelmes olvasót. Brutus történeti művének ez oly szép momentuma s annak máshol is oly szép helyei vannak, melyek méltók arra, hogy a nemzet történetírói művekbe fölvegyék, megérdemli, hogy a mit ő fenhagyott, a magyar ifjúság szívébe vesse. Az I. kötet 157. lapján például Zápolya Borbálában állit elénk egy ragyogó történeti nő-alakot, a III. kötet 404—405. lapján Kerepovits Miklós nejéről beszél el római matronákéhoz hasonló hősiességet, az I. kötet 220—229. lapjain a magyarok erkölcséről szól megragadó bensőséggel; tovább elbeszéli az 1514. évi néplázadás indokát és folyamát, leírja Dózsa György egyéniségét, vitézi hátorságát s nagyravágyó terveit, a magyar társadalomnak a mohácsi vészt megelőző években aláhanyatlását, a török hatalom gyors terjedését, avval szemben a magyar államnak a királyok gyöngesége, a nemesség meghasonlása s a nép elfojtott boszuja miatt csekély ellenállási képességét, a magyar birodalom szét darabolása után Martinuzzinak Izabella királynéval és kiskorú fiával való zsarnoki bánását s cynikus kegyetlenkedéseit — és mindezt oly érdeklően, mint előtte senki sem. Sajnos, hogy épen ott vannak eltűnve a jeles mű könyvei — 1552-től 1586-ig, hol hol a magyar királyi szék fölötti hosszú küzdelem vékigfejlődése s az erdélyi nemzeti fejedelemség megszilárdulása viharos története volt megírva.

Tudtom szerint eddigelé Pray irt Brutus művéről hibáztatólag, de nem eléggé alaposan; Toldy meggyőző érvekkel kelt védelmére, az én nézetem a Pray birtokában volt, most az egyetemi kéziratárban levő eredetinek tanulmányozása után az, hogy Pray ítéletének alapja tulságos royalismus s a császár-királyné kegyének keresése, a kinek saját művét ajánlta oly időben, me-

lyet a magyar nemzetiség csaknem megsemmisítése s a germanisatio nagy térfoglalása szomorú korának kell neveznünk.

Más érv is szól e nézet mellett. Brutus is történetet írt, Pray is; az első koráét s az azt megelőzőét szabad időkben, felelem nélkül, azok értesítése alapján, a kikkel ő járt-kelt, kik e történeteknek tudói, részben tényezői voltak. Pray 200 évvel később írt, ugyan egykoruak, de más nézetűek értesítései szerint, kora és annak nyomasztó szelleme s a bécsi udvar korlátoló befolyása alatt. Nem volt oly könnyű s nem oly hihető, hogy Brutust a magyarok iránti rokonszenv az igazságtól elhajtja, mint az, hogy Prayt uralták Mária Terézia, a hatalmas császárné és a viszonyok. Nehezebben hihető el, hogy Brutus ítélte igaztalanul a Habsburg-házról, mint az, hogy Pray a jezsuita pap író kivánt annak tetszeni, mellözve a Zápolyák hirneve s trónbirtoklásuk jogosultsága mellett tanuskodó történelmi emlékeket.

A két író forrásainak egyszerű egymásmellé állítása képesít biztos ítéletre. Pray forrásai: Zermegh, Ursinus Velius, Wiedeman, Raynald, Jovius, Broderics, Zsámboki és más, a Habsburg-ház iránt kiméletes írók; Brutuséi: *Centorius*, *Tamasdeák*, *Laski Jeromos*; ezeken kívül Báthori István királytól és Kristóf fejedelemtől, Forgách és Dudith egykori püspököktől, Crato császári orvostól, Berzeviczi és Kováchóczy kancellároktól kapta adatait s értesüléseit; kétlem, hogy az ő történelmi felfogását s tényelőadásait kivált a magyar trónváltás és reformatio s általában a magyar nemzet állami léte, azért vivott harczi s azok jogosultsága kérdéseiben a nevezett írók előadása megmásítani képes legyen.

Megfigyeltem, mit használt fel Pray *Annales*-eiben Brutus művéből? miket hagyott el? mily észrevételeket tett rá? s megerősödtem azon véleményemben, hogy Brutus írói *bona fides*-e bir annyi értékkel, mint Pray kétkedő s nem eléggé indokoltan megrovó ítélete. A ki Brutus egyetemi kéziratát végig forgatja, számtalan helyen látja szép kerek írással e szókat: *inserendum*, *inserenda*, valamint sok helyen: *omittendum*, *omittenda* szókat, mikkel egyes helyek, sőt egész lapok s levelek vannak kihagyásra vagy fölvetelre megjelölve. Ez írás Prayé s az olvasó ebből

meg fog győződni, hogy Pray Brutus művéből azokat igtatta történetébe, a mik a hatalomnak ellenére nem voltak, kényes viszonyokat s létező érdekeket nem érintettek, a miknek tudása és közlése nem compromittál; ellenben el van hagyva igen sok, a mi a Zápolyák mellett tanuskodik, Magyarország egykori dicsőségéről szól, kiállott harezok emlékét újítja föl, a mi közjogi kérdéseket érint, a sziveket érdekelte s a közérzületre főlemelőleg hatott volna. Mig Brutus műve meglhat és gyönyörködtet Pray doctrinár irálya s száraz, dologias elbeszéléshidegen hagy. Hijában vetik ellene Brutu-nak, hogy hosszadalmas és történeti egyénei ajkára rhetori beszédeket ad. Ha így is van, az ő korában egészen jogosult ez irány nálunk ugy, mint más nemzetek irodalmában. Ő azon kor irányadó embereinek gondolkozásmódjából és a közérzületből meritette előadása anyagát, irálya a modorát és szellemét. Természetes, hogy az oly mozgalmas időben, mikor Brutus irt, emelkedett sőt epopoeicus lehetett. Nincs ok kételkednünk azon, hogy írása azok hű kifejezője, s tetszetős alakban bár, de a valót tárja elénk. A történetiró hazafias szelleme s írói érzéke képes a bőv és szép anyagból azt választani ki, a mi igazán méltó történeti örökítésre s azt oly formában adni elé, hogy szavai az illető nemzet szívében visszhangot költsenek, igazságai meggyökerezzenek. Anyagias korszak tulbölcs vagy blazirt nemzedéke megbotránkozhatik ezen, de ez őt s nem a nemzeti nagy érdekek mellett fölmelegülni tudó ama szebb kor fiait és történetiróját ítelteti el.

* * *

A Codex hitelességéről nézetem az, hogy annak egyetemi példánya I-ső kötete lehetett szerzőé vagy a lengyel királyé, mint Brutus Maecenásáé; annak I. II. III. könyvét Br. átnézte a IV. V. VI-at szépen író deákja írta s az is át volt nézve s hibái kiigazitva, a VII. könyvet második szépíró irtoka másolván, a kié Szamosközy művenek másolata is: habár azon, összc olvasás nyoma nem látszik, megbízhatóságát kétségbe vonhatónak nem látva, s alakilag is czéljával megegyező; de a II. kötetet *Első Közlemény*-emben kifejtett indokaimnál fogva sem correctnek, sem

szerzőjéhez és a királyhoz méltónak nem tartom. Nekem úgy tetszik, hogy az egyetemi Codex nem egységes mű, de jó és rossz példányokból esetlegesen összeállott agglomeratum, melyből csak az I. kötet hat könyve, s második kötet XIII. könyvének egy része, és a XIV. könyv maradt fenn a két első eredetiből, a VII-, és VIII. könyv ellenben, valamint a IX—XII. és a XIII. eleje — később jött létre Brutus és irnoka közreműködése nélkül. Indokom erre az, hogy az előbbieknél nemcsak írása talál egymással, de Brutus javításainak jellege is a két helyen egészen azonos, mintha egy nap írta volna irnoka mindeniket s mintha Brutus azon egy órában, ugyanazon tentával és reszkető öreges vonásokkal tette volna meg javítását; továbbá azt is lehetetlennek tartom, hogy Br. szépírású első irnoka a VI. könyv végétől a XIII. végéig semmit se írt volna, hanem azon kívül, a mit a második irnok és még egy helyesen írni képes egyén másolt, mind mások írják le botránys gondatlansággal az agg tudós és művelt olasz szép művét. Toldy kimutatta I. kötete előszavában, hogy Br. halálakor, I.—XX. könyvből álló két eredeti példány létezett, egyik Bécsben a király, illetőleg pedig Pozsonyban Fejérváry István királyi helytartó kezénél, másik mint Báthory István hagyatéka Gyula-Fehérvárra, Báthori Zsigmond fejedelem birtokában, elhelyezve a káptalanban; 1598. a fejedelem és Rudolf között létrejött szerződésnél fogva utóbbi is Bécsbe került; kancellár Jósika István vonakodva adta át, de a mint a hagyomány emlékszik, az nem a Báthori István eredetije volt, hanem annak a káptalan által az ország rendei meghagyásából rögtönözve vétetett másolata.

A Codex pongyolasága a II. kötetre nézve, e hagyományt látszik igazolni. Valóban csak féltudós papok és szerzetesek s diplomatikai és történetismerettel nem bíró íródeákok sebtében és rohamos sürgősséggel írhattak és állíthattak össze egy ily példányt. Az egyik eredetinek Erdélyben maradására mutat az, hogy Bethlen Farkas történeti műve írásánál Br. kéziratát használta, a mi csakis így lehetett. Ez esetet téve föl, igaz lehet Édernek gr. Teleki Sámuelhez írt levele azon állítása, hogy Br. műve csak a múlt században tűnt el a gyula-fejérvári káptalanból orvkezek által; de hogy hová lett s ma hol van? róla nem tu-

dósit; Benkő és az erdélyi »*Nyelvművelő Társaság*« sem találta fel annak nyomát.

Ez lett sorsa a bécsi másik eredetinek is, mit Toldy eleget nyomozott, de hollétét ki nem tudhatta.

Vajjon az első nem vesztetett-e el az azt használó Bethlen Farkasnál a keresdi nagy égéskor, mikor műve első kiadása is nagy részben oda égett? S a másodikat nem semmisítették-e meg a jezsuiták szerzetők feloszlatásakor? E kérdésekre feleletet egy újabb tanulmányozás adhat. Az tény, hogy a mi kétségtelenül eredeti rész Brutus művéből meg van, az a pozsonyi jezsuita szerzet s később Pray birtokába jutott, a ki a muzeumi Codexet rendezte, összeállítva azt úgy, a mint van, abból, a mit birt s Colligatumába fölvenni jónak látott; ő osztotta kötetekre; melyik könyvből mennyi hiányzik, ő jelölte ki, tiszta levéllapotokat is köttetett a Codexbe a hiányok kiegészíthetése végett; sőt a kézirat másolójának egy pár helyen írott azon megjegyzésére, hogy *ott nincs hiány*, ellenkező észrevételül a *hiányt írásban* vitatta; neki tehát vagy szerzetének birni, olvasni vagy legalább látni kellett a ma létezőknél teljesb kézirat-példányt. Tény, hogy jezsuiták a XVIII. század elején Magyar- és Erdélyországban birtokukba kerítették a magyar Scriptorok kézíratait, a naplőkat, emlékiratokat stb., tanúsítják ezt azon korból származó jezsuita-könyv- és kézírattárak, tudós jezsuiták: *Hevenessi*, *Kaprinai*, s mások nagy gyűjteményei, a lyceumokban a kegyes-rendiek régi nyomtatványai, kéziratok, oklevél-gyűjtemények stb. Csak így érthető az, hogyan, honnan volt képes Pray Kollárnak a *Brutus-Codex*-et és Szamosközy *Hebdomas*-ait, a pesti egyetemnek Szamosközy *Rerum Ungaricarum Libri Quatuor*-át s *Pentades*-ei egy részét ajándékozni. A mi a szerzeté volt, annak föloszlásakor hihetően a tudományos hajlamú s magasb állásu rend-tag kezébe került, ki azt magával vivén át a kegyes rendiekhez, utóbb ezek birtokává lett.

* * *

A Brutus-Codex tanulmányozása folytán az eltűnt XV. XX. könyvről is van némi sejtelmem. Elöttem feltűnő, hogy a legszebb férfi-korban elhalt Bethlen Farkas, rövid politikai életében mit, a legválságosabb időben mint fejedelmi kancellár töl-

tött el, oly sok kutatással járó, oly nagy mű megírására érkezhett, minő az ő *Erdély Története*; hogy a gyula-fejérvári káptalanból mind *Brutus XV-XX.* könyve, mind Szamosközy *Pentades*-ei egy része — miket Bethlen Farkas onnan kivett és használt, végkép eltűntek. Elégtek-e azok a keresdi nagy égéskor, a mint már érintém? átírták-e új szerzők? vagy gonosz kezek megsemmisítették? erre az eddig ismert felföldözésekből felelni nem lehet. Ez egyik az, ami előttem rejtély.

Másik az, hogy Brutus meghalt 1592. májusban, a muzeum Codexének I-VI. könyvét, a XIII. egy részét és a XIV-eket másolta szépen író egyik deákja, az egésznek tehát ez év előtt kellett keletkezni. Hogy áll itt a Toldy szerint Szamosközy által írt VII-dik könyv, a VIII-dik egy része s végig több helyen látható oldalírása? holott ő 1541-ben külföldön utazott, 1592-ben *Analectáit* írta *). Ebből az következik, hogy midőn Brutus 1591-ben sietve Erdélybe ment azért, hogy műve szándékolt kiadását megakadályozza, kérdéses hibás kézirat-példánya nem akkor készült Erdélyben, hanem vagy jóval azelőtt István király korában, a mi nem hihető, mert Brutus akkor Lengyelországban élt, Szamosközy ellenben tán mint gyermek-ifjú Erdélyben, tehát együtt egy kézirat körül nem munkálkodhattak, vagy pedig 1598-ban kellett készülnie, Petz császári biztos Erdélyben járta-kor, mikor Szamosközy a káptalan egyik Conservatora volt, s ezen országos levéltár-hivatalt a kancellár Jósika vagy az ország rendei megbizhatták, hogy *Brutus Történetéből* annak számára másolatot vegyenek. De akkor Brutus már meg volt halva, a mai Codex érintett I-III. könyveit s a XIII-XIV-eket, tehát nem vizsgálhatta át s hibáit nem javithatta ki, nemcsak, de — adat nem lévén róla — szépen író deákjáról sem tehető fel, hogy akkorig mind e minőségben maradt, ha csak időközben káptalani taggá nem neveztetett mit gyaníttat az, hogy kutatásaimban e kézzel írott sok káptalani kiadványt láttam én is, és hogy Szilágyi Sándor szerint ugyanezen kéz másolta Szamosközy több művét is, tehát vagy mint íródeák Brutustól Szamosközyhez ment át, vagy káptalani taggá kellett lennie. Harmadik le-

*) *Magyar Történelmi Emlékek*, Huszonnyolczadik k., 1876. előszó VI. l.

hetőség, hogy a kijavított könyvek (Libri) a Brutus életében készült két eredeti correct kézirati példányból ismeretlen módon fenmaradt részek s a Toldy által Szamosközyének vélt írás a Brutus-Codexben nem övé, de azon irnoké, ki előbb a Brutus, később Szamosközy műveit írta tisztába s az egyetemi Codex collegatumába csak később esetleg kerültek.

Az is feltűnő előttem, hogy Brutus 1492-től 1589-ig terjedő művének címe: »*Rerum Vngaricarum Libri I-XIV, illetoleg XX*«, melyből azonban csak az 1552-ig terjedők vannak meg s azok is elől, közből több helyen s hátrább is hiányosak, a megszakítások egészen rendesek, örbetüvel el vannak látva, a folytatást mutató jelekkel; másfelől Szamosközynek is 1566-tól 1586-ig szintily című műve van: *Rerum Vngaricarum Libri I-IV*. Viselheti-e ugyanazon időről írt mindkét mű ugyanazon címet egészen esetlegesen¹⁾? Szamosközy átvehette e tetszése szerint Brutus műve címét, mely előtte ismeretlen nem lehetett? A kézirat, irály, történetirói felfogás különbözése, a chronologiai és Brutusra tett vonatkozások Szamosközy szerzőségét kétségtelen bizonyossággal megalapítani elégségesek e? ez előttem valószínűnél többnek, de teljesen bizonyosnak nem látszik. Szilágyi Sándor Szamosközy műve kiadásához írt előszavában²⁾ elsorolván a könyvek szerzője ki-létéről az eddig ismert véleményeket, határozottan Szamosközy szerzősége mellett nyilatkozik s véleményét indokolja is. Én nem szólck megállapításához tüzetesen, mert a Szamosközy *Hebdomas*-ai, a *Libri Quatuor*, valamint *Pentades*-ei bécsi eredetijét is nem láttam; már pedig a Brutus-Codexben Toldy által Szamosközy írásának vélt részek ezekkel összehasonlítása nélkül alapos véleményt alkotni e tárgyban nem lehet. A ki-nek ez összehasonlításokat megtenni alkalma és ideje lesz, mondhat majd ítéletet. Az tény, hogy a Szilágyi birtokában levő Szamosközy-féle kézirati »*Fac-simile*«-k szerint a Szamosközy kézírata sokkal kisebb, egész más jellegű s nem oly egyforma és erőteljes, mint a melyet Toldy a Brutus-Codex VII. és VIII. könyveiben a Szamosközyének hisz.

JAKAB ELEK.

¹⁾ Miért ne? Hiszen Bonfin óta divat a »*Rerum Vngaricarum*« cím használata; pl. Sinigianus is »*Rerum Ungaricarum*«-ot írt, anélkül hogy azért valaki cím-plagiummal vádolta volna. Szerk.

²⁾ *Magyar Történeti Emlékek*, XXVIII. kötet, 1876. Előszó VI. l.